

SOLYMÁR JÓZSEF

A bagólyuki bányászlegény – Avar István

Mint köztudott, a „Nemzet Színésze” rangot mindenkor csak a világot jelentő deszkákön nagy sikereket aratott tizenkét magyar színész, színésznő birtokolhatja. Tizenhárman soha nem lehetnek. Ha a jeles tagságból valaki már csak a mennyek országában kíván fellépni, akkor választhat helyette valaki mást az itt maradt tizenegy.

Azt viszont már csak kevesen tudják, hogy a tizenkét mai kiválasztott közül ketten, ahányszor csak találkoznak, kicsit ösztönösen, kicsit egymásnak kedveskedve, azonnal palócra váltanak. Zenthe Ferenc és Avar István – mindketten Palócföld édes gyermekei.

Avar István soha nem akart sztárként csillogni, villogni. Magánélete csak az övé, s nyilatkozatot is mindig csak alapos megfontolás után ad. Ha jól emlékszem, éppen a nemzet színészévé válása után hallgattam vele egy beszélgetést a televízióban. A riporter rákérdezett palóc mivoltára. Avar csak igazított egyet a gigáján, és máris a legszebb palóc nyelvjárásban buggyantak elő ajkáról a szavak.

Talán nem érdektelen megismerkedésünk története. Ifjabb Nádasy László rendezővel néhány éve sorozatban készítjük a Palóccország népéről szóló dokumentumfilmeket, amelyeknek van egy állandó keretjátéka: tréfás beszélgetést folytatok a horpácsi Mikszáth-kúria padon ülő Mikszáth szobrával.

Többször szóba hoztam, milyen jó lenne, ha a szobor Avar István hangján szólalhatna meg a filmben. Csak hát a pénz kevés, a felkínálható honorárium meg siralmasnak mondható. A rendező fogadkozott, hogy ő azért megpróbál beszélni Avarral. És Avar ráállt. Aztán újra eljött. Látható kedvvel vállalta, hogy a Nagy Palócnak ő kölcsönözze a hangját. Ültünk a közös mikrofon előtt az ablaktalan csendkutrucában, a térdünk majdnem összeért. A felvétel szüneteiben Avar mesélt, anekdotázott, s még utána is velünk maradt egy darab ideig. Megvallom, szerepei alapján szigorúbb, keményebb fickónak képzeltem.

Mivel már akkor terveztem, hogy megkezdem a jeles palócokról szóló portré-sorozatot, így hát azon nyomban megemlítettem: ha eljön az ideje, álljon kötélnek, hiszen semmiképp nem maradhat ki a „névsorolvasásból”. Amikor felhívtam, Avar eljött hozzám. Még hozzá jó messzire, a főváros határán kívül eső otthonunkba. Autóval jött, így még csak egy pohár borral sem kínálhattam meg. De nem is hiányzott (legalábbis nekem nem...). Mert oly ízesek, zamatosak voltak a történetei, mintha közben megállás nélkül emelgette volna a poharát.

Megkérdeztem: zavarja-e, ha magnóra vesszük a beszélgetést. Örömmre beleegyezett, és most itt van rögzítve több mint két órás anyag a szalagon. (Egyszer egy színháztörténész nagyon fog örülni neki.)

Engem leginkább az érdekelt: milyen palócföldi élmények vannak a batyujában, s ezek miként befolyásolták sorsát, karrierjét. De bemelegítésként arra kértem:

mondjon el „palócul” néhány anekdotát. István (nem Művész úr!) nem kérte magát, már mondta is az egyiket: Vendégek érkeznek a palóc családhoz. Az asszony nagyon szívélyesen fogadja őket: „De kedves vendégek gyöttek! Üljenek már le, oszt egyék meg ezt a kis mákos kalácsot, ne szarja tovább a légy!”

Hasonló, közvetlen stílusban folytatódott a bemutatkozás. A család krónikájáról csak annyit tud Avar István, hogy bányász őse vagy két évszázaddal ezelőtt, német földről vándorolt a Kárpát-medencébe. Palóc és tót felmenői keresztbe-kasul házasodtak, de a bányász mesterséghez nem lettek hűtlenek. Nagyapja Salgótarjánban telepedett meg, s édesapja, amikor felcseperedett és munkaképes lett, Egercsehiben vállalt munkát.

Nagyapját nem lehetett a legjámborabb természetű emberek közé sorolni. Amikor négyesztendő kis unokája – akkor még Pistike – közölte vele, hogy meg akarja kóstolni, milyen íze van a bornak, mindjárt a kezébe nyomott egy teli poharat. Pistike aztán eltűnt, óraszámra hiába kereste a család. Végül aggódó édesanyja vette észre, hogy a kert végében, a krumplibokrok hűvöséből egy lábacska lóg ki.

Édesapját 1936-ban elbocsátották a bányától, s a családnak nem volt megélhetése. Eljöttek hát Egercsehiből, 1937-ben Piliscsabára költöztek, édesapja a solymáraknai bányában dolgozott. Amikor egy esztendővel később a bányát elöntötte a víz, megszűnt az akna, így kerültek Dorogra, ahol apja munkát talált. Esztergomtáborban laktak, s Avar István a szalézi szerzetesek iskolájában kezdte a polgárit.

Ha nem jön a háború, talán megszakadt volna a kapcsolat a szülőfölddel. Ám az apát bányász létére is katonának vitték, kikerült a frontra, s nem sok idő múlva hivatalos értesítés érkezett, hogy hősi halált halt. Azaz „megjött a haláleset” – ahogy akkoriban a palóc falvakban panaszolták. Ebben a szomorú helyzetben István édesanyja úgy döntött, hogy visszaköltözik Egercsehibe, s attól fogva fia lett a családfenntartó.

Gyermekfővel lett bányász, s hamar, időnap előtt érett férfivá. A közigazgatásilag Egercsehihez tartozó Bagólyukban, a Beniczky-aknánál ő fogadta a föld alól érkező teli csilléket és engedte útjukra az üresek. (Ezt a kis települést eredetileg a közeli erdőben tanyázó baglyakról Bagolylyuknak nevezték, csak aztán az emlegetése során az egyik *ly* lekopott, mivel a kicsi helység nevének így is volt értelme.) Akkoriban emberhiány volt a bányában, István igen gyakran vállalt egymás után két műszakot, de sokszor még egy harmadikat is hozzá kellett toldani. De fiatal volt, bírta, s nem bánta, ha a fárasztó sihták után egyenesen a bálba vezet az útja...

Az idősebbek még emlékeznek az ötvenes évek széncsatáira. A második világháborúban elpusztított, kifosztott országban sok szén kellett ahhoz, hogy újra elindulhassanak a kihűlt kazánú mozdonyok, termeljenek az erőművek és a gyárak, és ne vacogjon tovább a sok nyomorúságot megélt pesti nép.

Az ország újjáépítésének hőstetteit a későbbi gazemberségek elhomályosították. Ki emlékszik ma már a világ legnagyobb inflációjára, amikor a bányászok a billiómillpengős bérükből még egy doboz gyufát sem tudtak venni? Azért István elárulja, hogy a bányászokat Rákosiék sem hagyták éhen halni. A fizetésük természetbeni juttatással is kiegészült: a marhasó és a szén „kemény valutának” számított a környéken. A gazdák élelemmel fizettek érte. István szerette a bort és élelmes is volt: megállapodott egy egri szőlősgazdával, aki a kapott szénért borral fizetett. Talpat faragott hát a boroshordónak, s ha kiürült, már érkezett is a másik.

Bagólyukról beszélgetve megemlítem, hogy – az én falum kisbírája szerint – annak idején a zsidók elszállítására kijelölt szekeresgazda az egercsehihez tartozó bagólyuki bányatelepre szállította Mátraballa egyetlen, de igen népes zsidó családját.

„Valóban így volt – emlékszik Avar István. – Ott gyűjtötték össze szegényeket. Voltak, akik otthonról még bizalommal telve indultak el, s magukkal hozták pénzüket, ékszereiket. Később, azok közül, akik túléltek a szörnyűségeket, akadtak, akik visszatértek Bagólyukba, mert annakidején itt rejtették el mindazt, amit már nem volt értelme tovább vinniük. Volt, aki az ajtófélfá feletti részből, mások a budi ülőkéjének deszkája alól szedték elő elrejtett értékeiket.

Bagólyuk egyébként már romokban hever. Szomorúbb, mint egy feldúlt temető.” Egy filmes stáb nemrég oda vitte Avar Istvánt. Keserű élmény volt számára, amit látott.

Illetlen dolog, de engedjék meg, hogy néhány mondat erejéig magamat is belekeverjem a történetbe. 1947-ben érettségiztem Mezőkövesden. A város matyó gimnáziumának tanárai az utolsó tanulmányi kiránduláson nemcsak Egerbe vitték el az osztályunkat, hanem a bagólyuki bányába is, sőt az éjszakát is Egercsehiben töltöttük.

Este báld volt Egercsehiben. (Igen, báld, ez nem sajtóhiba!). A régi bányászindulóhoz igazodva az én szívem is egy bányászklányt óhajtott. Nagy örömmre egy csupa rózsaszínbe öltözött nagykeblű leányzóval egyre inkább megértettük egymást. Ez azonban nem tetszett a helybeli legényeknek, akik azt üzenték nekem: megvárnak odakint, ha abba nem hagyom a heves udvarlást. Próbáltam dacoskodni, de az lett a vége, hogy felügyelő tanárunk parancsot adott, és néhány osztálytársamat is maga mellé véve, éjszakai szállásunkig kísért. Ha nem így történt volna, lehet, hogy éppen Avar Pista vágott volna kupán (ez a motívum az idősebb Nádasival készített *Megöltek egy lányt* című filmemben is visszatért).

Avar István életében nagy fordulatot hozott, amikor egy nap váratlanul hazatért a fogságból holttá nyilvánított édesapja, így István folytathatta a tanulást.

Esze ágában sem volt, hogy színésznek álljon. Egy idős tanárnő beszélte rá, hogy jelentkezzen a Miskolcon tartott tehetségkutató versenyen. Nem sokkal később, már három sikeres rostavizsga letétele után beköltözhetett a Horváth Árpád Népi Kollégiumba, ahonnan Sós Imre, Szirtes Ádám, Horváth Teri és még sok más, faluról jött tehetséges ifjú színészünk karrierje elindult.

Azt hitte, hogy ezzel sínre került az élete, ám ez azért nem ment olyan egyszerűen. A színpadi beszéd szigorú tanára, Nagy Adorján – aki szokása szerint egyenként kiszólította és „megbeszélte” tanítványait az első órán –, Istvánt is maga elé állította, és felszólította, hogy szavaljon el egy Petőfi verset. Avar szavalt. Ízes, de szokatlan palóc beszédének megértését csak súlyosbította, hogy amióta egy bányafa eltalálta a felső ajkát, kissé féloldalasan ejtette a szavakat. A féloldalassághoz azonban bizonyára az is hozzájárult, hogy még a gimnáziumban, társai szórakoztatására, talán túl sokat utánozta egyik fél szájjal beszélő tanárukat.

A főiskola szigorú tanára megdöbbenve hallgatta Avar szinte érthetetlen, hadaró szavait és persze sehogy sem értette, hogyan kerülhetett István a hallgatók közé... István három hónap ultimátumot kapott: ha ez idő alatt nem sikerül megtanulnia hibátlanul, helyesen, érthetően ejtenie a szavakat, akkor fel is út, le is út, mehet vissza az egercsehi bányába.

A tanár úr odaadott neki egy kötegre való papírt, amelyre különböző nyelvtörő szövegek voltak rágépelve. István azonnal megkezdte a gyakorlást. Idősebb kollégista társa tanácsára éjszakánként kiosont a mosdóba, szembefordult a tükörrel, és mimikáját, szájmozgását figyelve mondta, mondta a nyakatekert nyelvtörő szövegeket, amelyekből beszélgetésünk során is kaptam egy kis ízelítőt. Mikor fáradni kezdett, mindig megszurkálta a combját egy tűvel, nehogy elaludjon. Mire letelt a három hónapos ultimátum, s a tanár úr elégedetten megveregette a hátát, már olyan volt a combja a sok szurkálástól, akár a rosta lika.

És a sors különös ajándéka: Avar István már több mint húsz éve tanítja a főiskola – ma már színművészeti egyetem – diákjait a hibátlan színpadi beszédre. Néha, óra közben, ha látja, hogy a diákjai elfáradtak, nem igen figyelnek, palócra vált, mire a tanítványok azonnal felébrednek. Azt azonban szomorúan jegyzi meg, hogy igyekezete nagyrészt kárba vész, mert a rendezők egy része a modernség jegyében azt követeli a színészekről, hogy hadarjanak, akár az élő beszédben, és a hangsúlyozás, kiejtés szabályait figyelmen kívül hagyva „énekeljenek” a színpadon. Hogy a közönség nem érti, mit mondanak? Kit érdekel?

Sajnálom, hogy olvasóimnak nem mellékelhetem azokat a magnókazettákat, amelyeken Avar István idéz egykori, nevezetes szerepeiből. Szép szövegmondásával csatlakozott ahhoz a hosszú sorhoz, amelyből talán elég, ha Somlay Artúrt, Gábor Miklóst vagy Bicskey Tibort említem.

Kérem, meséljen első sikereiről: „Pécsett kezdtem a pályát – mondja. – Eljártam a *Karenina Annában* Vronszkijt, a sármos csábítót. Abban én olyan rossz voltam, hogy nálam csak a címszereplő hölgy volt rosszabb. Tomanek viszont nagyot alakított a darabban: ő volt Karenin, a kegyetlen férj.”

Elmondom neki, hogy a *Hideg napok* című filmben csodálkoztam rá Dorner tizedesre, akit ő játszott, és a bebörtönzött Darvas Iván, Lantinovits és Szirtes mellett ő volt az, aki főszereplővé növekedett. „Tudom – mondja –, hogy egy színésznek minden szerepet illik elvállania, amivel csak megkínálják. Én azonban ezt a szerepet először határozottan visszautasítottam. Én színészként sem akarok ártatlan asszonyokat, gyerekeket a Duna jege alá löni, szabadkoztam. Aztán felkeresett a lakásomon Kovács András, a film rendezője. Hosszasan beszélgettünk. Elmondta, hogy a szerepet nem akarja egyik ügyeletes rossz embert játszó színészre sem rábízni. Hiszen ez a történet arról szól, hogy oly korban éltünk, amikor képesek voltunk így elaljasulni... Ezzel meggyőződtem, és elvállaltam a szerepet.”

Arról is szót ejtünk, hogy kik voltak egykori partnerei. A nagy eltávozottak közül Mezey Máriát, Domján Editet és persze Tolnai Klárit említi, akivel nem sokkal a halála előtt is együtt játszott az *Örömszüilők* című darabban. Klárrika ebben a darabban egy hajdani nagy szerelmére emlékező öreg hölgy szerepét alakította, s Avar István volt a partnere. Korábbi nagy sikerükre emlékezve Avar az egyik előadáson, közös jelenetükre várva odasúgta Klárikának a kulisszák mögött: „Mit szólnál Klárrika, ha éppúgy, ahogy egykor *A vágy villamosa* című darabban, most is megerőszkolnálak? – Te hülye! – mondta Klárrika. – Biztosan belehalnék!”

Én ebben a kis jelenetben a mindhalálig tartó évődés gyönyörű példáját látom. És ne feledjük: Tolnai Klárit is a Palócföld küldte a színpad deszkáira!

Miként Sinkovits, Kállay Ferenc és Agárdi Gábor, Avar is hűséges maradt a Nemzeti Színházhoz, akkor is, amikor már lebontották a régit. Talán azért, mert

kapott egy olyan szerepet, amit nem a színpadon, hanem a Parlamentben kellett eljátszania.

Amikor megismerkedésünkkel, azon a bizonyos hangfelvételen együtt szükös-ködtünk a kutricában, azt is megemlítettem, hogy elsősorban a Palócföldhöz kötődő emlékeiről szeretném majd faggatni. Akkor megjegyezte: „Az jó lesz, mert a kollegáid úgyis elsősorban a képviselőségem történetéről kíváncsiskodtak, ebbe kötöttek bele.”

Ezért döntöttem úgy, hogy én inkább leharapom a nyelvem, de ezt a megunt kérdést nem teszem fel neki. És mit ad Isten? Amikor életének ehhez a szakaszához értünk, – a már megszokott kedéllyel és őszinteséggel – ő hozta szóba a témát: „Egy nap a színház párttitkára közölte velem, hogy be kell mennünk a budapesti pártbizottságra. Ott tudomásomra hozták: szeretnék, ha elvállalnám a főváros VII. kerületében, hogy pótválasztással képviselőnek jelöljenek. De én nem politizálok, és nem is vagyok párttag! – tiltakoztam meglepetten. Hát éppen ezért esett önre a választás! – felelték. Később, már az „igazi” választáson Major Tamás is korteskedett mellettem. Hát így történt, hogy tizenhét éven át üldögéltem képviselőként az ország házában. Nem Heves megyei képviselő lettem, hanem annak a kerületnek a küldöttje voltam, ahol a színházam volt, de azért a hevesi képviselők baráti körének is a tagja voltam. Részt vettem a Parlament kulturális bizottságának a munkájában és minden területen – Heves megye érdekében is – igyekeztem az emberek művelődését szolgáló jó ügyek mellé állni.”

Ennek kapcsán tehát újra visszatértünk a szülőföldre. Családi ügyek is előke-rültek, és be kell, hogy lássam: István egy dologban minden bizonnyal okosabban döntött, mint én. Amikor édesapám váratlanul meghalt, én már a temetés másnapján a vizes falú mátraballai vályogházból budai, városmajori kényelmes lakásomba vittem az édesanyámat. Hét évet éltünk együtt. Jöttek a lakásba híres emberek, szép lányok – de anyámhoz soha nem jött senki. Hiányoztak neki a szomszédok, a falubeli asszonytársak. Azt hiszem, nagyon magányos, nagyon boldogtalan volt.

Avar okosabb volt nálam. Ő édesapja halálát követően úgy osztotta el az időt, hogy a zordabb késő őszi és téli hónapokra magához hívta az édesanyját, de ahogy tavaszodni kezdett, a mamát már kötéllel sem tudta volna ott tartani a városi lakás falai között, már indulni kellett otthonról haza. Megmaradt az egercsehi családi ház, így volt hely arra, hogy a nyaranta hazalátogató család álomra hajtsa a fejét, s persze ott nyaralhatott az egyetlen unoka, István fia is. (Csak a vén bányász hiányzott a borospohárral...)

Amióta örökre elment az édesanyja, István felszámolta a palócföldi támaszpontot. De az emlékek belül, a lelkében élnek, háborítatlanul, akár az a másik, az a valóságos külső világ.

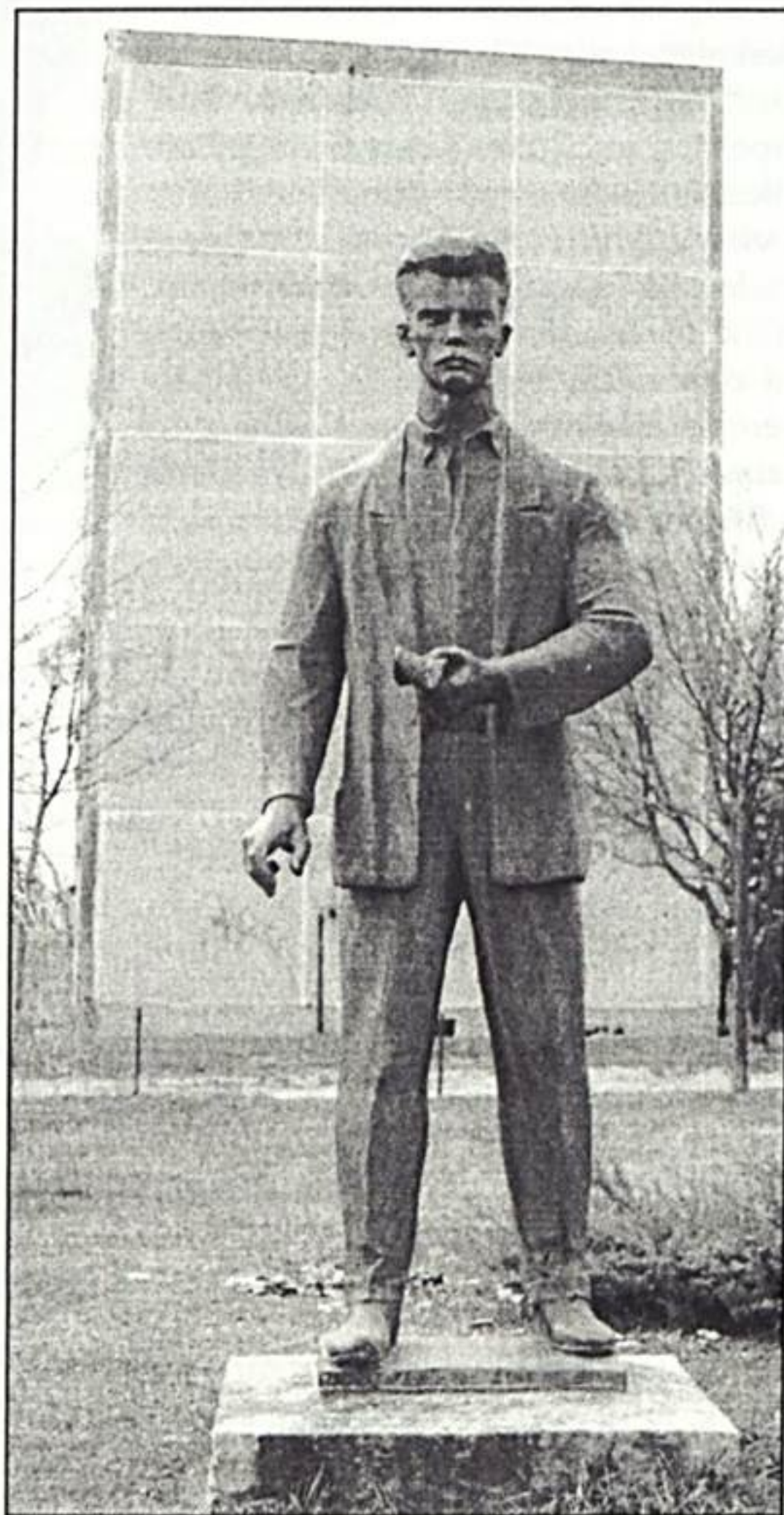
Avar István már nem visel szakállt, mint első találkozásunkkor. Csak a bajusza maradt meg az orra alatt. Márai Sándor a *Gyertyák csonkig égnek* című darabjában eljátszott hőse kedvéért végezte el magán ezt a kis átalakítást. Aki látta a darabot, azt mondja: Avar kiváló ebben a szerepében is. Méltó feladat a kitűnő színésznek.

Nem kérdezem, de látom, hogy boldog ember. Sok darabban játszik, tanít, szép családja, szerető felesége van, a nyarakat tóparti házában tölti. Nincs hobbija, nem szeret horgászni. E nélkül is boldog, már amennyire az ember 75 évesen is boldog lehet. Jövő márciusban esedékes a jeles évforduló. Azt hiszem, ő már minden

kitüntetést, minden elismerést megkapott, amit csak magyar színész megkaphatott. Mi jöhet még? Talán Egercsehi vagy Heves megye díszpolgárává választhatná a széncsata egykori hőst.

Érdekes volt, hogy e kétórás beszélgetés során, amikor a téma messzire vitt bennünket, talán észre sem vette, ahogy időközben palóc beszédre váltott.

Amikor elment, hirtelen nagyon üres lett a szobám.

Tar István műve, Veszprém, 1957